

apxeonoria

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-02/007-015>

УДК (UDC) 94 (477.51-21) «10/13»

HORODOK DISTRICT AS PART OF THE POSAD OF ANCIENT RUS' NOVHOROD-SIVERSKYI

Ivan Kedun*

Abstract

The article is devoted to the earliest populated part of the posad of Novhorod-Siverskyi, located in the area of the modern Assumption Church.

The aim of the study is to determine the role of the settlement territory in the *Horodok* tract in the urban development processes of Novhorod-Siverskyi during the Ancient Rus' period.

The methodological basis of the research is grounded in the verification of previous interpretations through the use of materials from recent archaeological surveys and excavations.

The scientific novelty of the study lies in the fact that a number of previously published materials interpret the system of posads of the Ancient Rus' city of Novhorod-Siverskyi differently. At present, there is no unified opinion regarding the affiliation of the studied territory to the city's posad. In particular, discussions continue concerning the period of settlement of the *Horodok* tract and its role in the system of urban suburbs.

Conclusions. The presence of a cultural layer dating to the 10th–11th centuries makes it possible to assert that the territory was inhabited during the 10th–11th centuries. Most probably, almost immediately this territory became part of the unified organism of the Novhorod-Siverskyi agglomeration, later turning into a part of the Outer Town (*Okolnyi Horod*). The territory was enclosed by a system of fortifications and became part of the city. It retained the status of a fortified urban district until the end of the existence of the city fortifications.

Keywords: *Horodok* tract, Novhorod-Siverskyi, Romny culture, Ancient Rus' city, posad, urban fortifications

* Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Nizhyn Mykola Gogol State University, Nizhyn, Ukraine E-mail: kedunis@ukr.net.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-2188>

РАЙОН «ГОРОДОК» ЯК ЧАСТИНА ПОСАДУ ДАВНЬОРУСЬКОГО НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО

Іван Кедун*

Анотація

Стаття присвячена найраніше звеселеній частині посаду Новгород-Сіверського, що знаходилася в районі сучасної Успенської церкви.

Метою роботи є визначення ролі території поселення в урочищі «Городок» в урбаністичних процесах міста Новгород-Сіверського у давньоруський час.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на перевірці попередніх інтерпретацій із залученням матеріалів останніх археологічних розвідок і розкопок.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що низка матеріалів, опублікованих раніше, по-різному інтерпретує систему посадів давньоруського міста Новгород-Сіверського. На сьогодні єдиної думки про приналежність досліджуваної території до посаду міста Новгород-Сіверського не існує. Зокрема точаться дискусії про період заселення ур. «Городок» та його роль в системі посадів міста.

Висновки. Наявність культурного шару 10–11 ст. дозволяє стверджувати про заселення територій в 10–11 ст. Найбільш імовірно, що фактично одразу згадувана територія входить до єдиного організму Новгород-Сіверської агломерації, з часом стаючи частиною Окольного міста. Територія обноситься системою укріплень і стає частиною міста. Статус укріпленої частини міста територія зберігає до кінця існування міських укріплень.

Ключові слова: урочище «Городок», Новгород-Сіверський, роменська культура, давньоруське місто, посад, міські укріплення

Цитування: Кедун, І. (2026). Район «Городок» як частина посаду давньоруського Новгород-Сіверського. *Консенсус*, 2, 7–15. <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-02/007-015>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/223>

* кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна. Е-mail: kedunis@ukr.net.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-2188>

Постановка проблеми. Місто Новгород-Сіверський є одним із ключових стратегічних центрів Лівобережної України, генезис якого безпосередньо пов'язаний із процесами державотворення в Київській Русі. Топографічні особливості міста зумовлені його розташуванням на високому правому березі р. Десна, де домінуючою точкою є останець корінного берега – дитинець (урочище Замкова гора, Замок). Структурна модель міста відповідає класичній давньоруській схемі: укріплений дитинець, Окольний град із власною лінією фортифікації та розгалужена система посадів.

Аналіз наукових досліджень. Більшість вчених погоджується з тим, що Новгород-Сіверський, як і інші давньоруські міста, виник на місці протоагломерації роменського поселення¹. А.В. Куза припускав, що місто сформувалося з декількох роменських поселень, одне з яких було розташоване на території замку².

Варто зауважити, що цю точку зору підтримали й інші дослідники, зокрема О.П. Моця та В.П. Коваленко³. Втім рання історія міста розглядалась лише в загальних рисах, і ряд питань його історії викликають дискусії. Однією з таких проблем є його топографія.

Детально рання історія міста розглядалась лише О.М. Поляковим та О.В. Григорьевим. Втім і їх версії на даному етапі не витримують критики.

Посад давньоруського міста складався з кількох заселених площадок, що сформувались на домінуючих висотах, розділених ярами: ур. Городок (Кляштор), «острог», район сучасної базарної площі («Завальна частина») та Заручав'я.

Східна частина посаду включає територію двох пагорбів, що зі Сходу прилягають до дитинця. Вперше розвідку на східній частині було проведено І.І. Єдомахою у 1959 р.⁴ Дослідник перший виділив «територію між замком та Успенським собором» як східну частину посаду міста. При цьому він зауважив, що давньоруські матеріали знаходяться тут з перервами, що, на його думку, свідчить про меншу заселеність цієї частини міста⁵. Пізніше територія обстежувалась спільною експедицією під керівництвом А.В. Кузи у 1980 р. та автором цієї статті у 2009 р.⁶ Загальна потужність давньоруського шару на цій частині Окольного граду сягає 0,5 м, причому на окремих ділянках простежуються залишки роменського

¹ Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. *Археология СССР*. 1982. Т. 14. С. 136.

² Кедун І.С. Лист А.В. Кузи директору Новгород-Сіверського краєзнавчого музею про результати археологічних досліджень міста. *«Слово о полку Ігоревім» та його епоха* (Словознавство. Вип. II): Матеріали XIII міжнародної наукової конференції. Київ–Суми–Путивль: видавництво СумДУ, 2008. С. 83–87.

³ Куза А.В., Коваленко А.В., Моця А.П. Чернигов и Новгород-Северский в эпоху «Слова о полку Игореве». *Историко-археологический семинар «Чернигов и его округа в IX–XIII вв.»*: тезисы докладов. Чернигов, 1985. С. 58–60.

⁴ Едомах И.И. Отчёт об археологической разведке в городе Новгород-Северский. *НА ІА НАНУ*, Ф. експедицій, № 1960/63. С. 2.

⁵ Там само. С. 5.

⁶ Кедун І.С. Дослідження в Ніжині та Новгороді-Сіверському в 2009 р. *АДУ*. К, 2009. С. 187–188.

шару потужністю 0,05 м, що залягають на материку⁷. Характерною особливістю описаних шарів є фактична відсутність у них археологічних матеріалів. Весь керамічний матеріал містився переважно у заповненні об'єктів.

У ході досліджень ХХ ст. була сформована версія, що територія ур. Городок являла собою частину посаду давньоруського міста.

Власну версію ранньої історії міста намагається обґрунтувати О.М. Поляков. Він вважає, що місто побудовано русичами 1015 р. на Замковій горі після розгрому більш давнього центру сіверян в ур. Городок. Таке твердження автор обґрунтовує посиланням на пізні писемні джерела, в яких, серед іншого, засвідчено загибель міста Севськ (за О.М. Поляковим – Сіверськ в ур. Городок) 1015 р.⁸ Зокрема, він посилається на матеріали О.Ф. Шафонського, що нібито створені на підставі «...каких-то местных записей, хранившихся в Новгород-Северском монастыре»⁹. Втім відомо, що бібліотека та архів монастиря були втрачені ще 1630 р., коли посланці Смоленського унійного архієпископа Л. Кревзи вигнали звідти православних ченців¹⁰. Однак, треба відзначити, що така версія має своїх прихильників у сучасній російській історіографії¹¹. Проте жодних археологічних підтверджень своєї версії О.М. Поляков не наводить. Разом з тим, відомі на сьогодні матеріали польових досліджень характеризують описану ділянку як найменш заселену, що не відповідає типовій насиченості культурного шару давньоруського міста (Севськ за О.М. Поляковим).

Дещо по-іншому розвиток міста бачить О.В. Григор'єв. Він вважає, що вже в роменський період Новгород-Сіверський набуває характеру ранньоміського центру із значною заселеною площею, вираженою дочасною соціально-топографічною структурою, спеціалізованим виробництвом, кам'яними спорудами тощо. При цьому роменський період існування Новгород-Сіверського дослідник визначає в межах 10 – першої половини 11 ст. Він також вважає, що в ході включення до адміністративної системи давньоруської держави місто було зруйновано і на момент Любецького з'їзду переживає період занепаду. Тобто, на його думку, вже в роменський період ур. Городок було частиною посаду сіверянського міста. На користь цього автор наводить тезу про єдиний відомий донедавна виробничий роменський комплекс Новгород-Сіверського. Це, як вказує сам О.В. Григор'єв – ями (за О.В. Григор'євим – печі) для виробництва дьогтю, тобто – смолокурні, досліджені на території ур. Городок¹².

⁷ Моця А.П., Куза А.В., Коваленко В.П. Отчёт о раскопках в Новгород-Северске и Новгород-Северском районе Черниговской области в 1980 г. *НА ІА НАНУ*, Ф. експедицій, № 1980/125. С. 29.

⁸ Поляков А.Н. В граде Игоре: Новгород-Северский в конце X – начале XIII веков. СПб., 2001. С. 13.

⁹ Поляков А.Н. К вопросу о возникновении Новгорода-Северского. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2000. № 3. С. 6.

¹⁰ Кулаковский П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). К.: Темпора, 2006. С. 72.

¹¹ Михайлова И.Б. Малые города Южной Руси в VIII – начале XIII в. СПб, 2010. С. 176–178.

¹² Григор'єв А.В. Северская земля в VIII – начале IX века по археологическим данным. Тула: Гриф и Ко, 2000. 263 с.

Однак, висновок О.В. Григор'єва щодо протоміського характеру Новгород-Сіверського роменської доби здається недостатньо обґрунтованим. Втім не виключено, що подальші дослідження в ур. «Городок» можуть скорегувати наші уявлення. Разом з тим реміснича діяльність, особливо – пожежонебезпечна, цілком може пояснювати фрагментарну заселеність даної ділянки.

Метою роботи є визначення ролі території поселення в урочищі «Городок» в урбаністичних процесах міста Новгород-Сіверського у давньоруський час.

Виклад основного матеріалу. Як видно зі стратиграфії, дана частина посаду була заселена в період кінця 10 – початку 11 ст. Проте, на сьогодні не зафіксовано жодної житлової споруди сіверянського періоду, натомість досліджено ряд господарських комплексів 10 ст. Окрім цього, в ході розкопок 1980 р. на краю тераси з боку р. Десна було виявлено рештки ескарпу висотою 1,4 м, перекритого змивами культурного шару 10–13 ст. За свідченнями О.В. Григор'єва, спорудження ескарпу можна віднести до роменського часу. Зауважимо, що ескарповані схили помітні і досі. Поруч з ескарпом, у верхній частині схилу тераси, було знайдено яму (яма 1 розкоп 2 1980 р.), що датована кінцем 10 – початком 11 ст. Автори польового звіту припускають можливість її інтерпретації як додаткового виходу до річки з території міста (хвіртка). Найбільш вірогідно, що дана хвіртка належала до ремісничих комплексів і мала суто господарське призначення. Її використання в якості потерни вважаємо виключеним, адже потерна – це додатковий, малопомітний, в більшості випадків замаскований вихід за територію міста, пов'язаний з його фортифікацією¹³. Необхідність у ній виникає в разі наявності потужних наземних укріплень, а на зазначеній території в 10 – на початку 11 ст. їх існування не доведене. Втім питання укріплень роменського часу на сьогодні лишається відкритим. Вирішення цього питання можливе лише за умови проведення додаткових археологічних досліджень.

Доповнюють наші знання про східну частину посаду залишки вище згаданих трьох смолокурень (ям для виробництва смоли або дьогтю), відкритих також в ході робіт 1980 р. (ями 2,5 та 6, розкоп 2 1980 р.)¹⁴. Вони розміщувалися на відстані 0,7–1,1 м одна від одної в один ряд.

Усі три об'єкти мають характерну конструкцію добре відому за матеріалами розкопок на території Подесення (Автуничі, Ліскове)¹⁵. Це циліндричні округлі в плані (діаметром – близько 0,9 м; глибиною – 0,6 м) ями з під'ямником (діаметр – 0,4 м; глибина – 0,4 м), що був заповнений вугіллям. Під ним простежується шар обпеченої материкової глини (за звітом – под). Конструктивною особливістю об'єктів є те, що в нижній частині верхньої ями з чотирьох сторін простежувались

¹³ Моргунов Ю.Ю. Деревянно-земляные укрепления Южной Руси X-XIII веков. М.: Наука, 2009. 133 с.

¹⁴ Моця А.П., Куза А.В., Коваленко В.П. Отчёт о раскопках в Новгород-Северске и Новгород-Северском районе Черниговской области в 1980 г. *НА ІА НАНУ*, Ф. експедицій, № 1980/125. С. 29.

¹⁵ Петраускас А. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX-XIII ст. К.: КНТ, 2006. С. 140–146.

залишки канавок, спрямованих до дна нижньої ями. При цьому верхня частина канавок обвуглена, а в нижній камері слідів вогню не зафіксовано¹⁶.

Оскільки в заповненні ям та поряд з ними було знайдено чисельні уламки криці та шлаків, автори розкопок інтерпретували їх як залишки металургійних ямних горнів. Пізніше, в дослідженні О.В. Григор'єва, вони характеризуються як дегтярні печі. Напевно, помилка авторів розкопок пов'язана з недостатньою вивченістю подібних комплексів на час досліджень. Натомість наявність криці та металевих шлаків є популярною традицією в регіоні. Тут обпалена руда використовувалась у господарських цілях досить часто, наприклад для обкладання вогнищ в житлах, про що свідчать розкопки за участі автора статті на дитинці.

Поруч зі смолокурнями досліджено рештки ще одного господарського комплексу (яма 4, розкоп 2 1980 р.), призначення якого не вдалося встановити¹⁷. Він являв собою споруду заглиблену в материк до 0,25 м, розміром 2 x 1,5 м. Рештки котловану заповнені шаром попелу. Заповнення в північній частині перекрито шаром горілого дерева. Останній прошарок автори досліджень пояснюють як залишки навісу.

Ще одну господарську яму (яма 3 розкоп 2 2009 р.) виявлено під час розкопок автора. Вона була округлої форми. Стінки похилі, дно рівне. Яма південною частиною виходила за межі розкопу, тому її розмір не встановлено. У нижньому горизонті знайдено кераміку виключно 10 ст.

В цілому, є певні підстави припустити, що на зазначеній ділянці посаду розташовувався господарчий комплекс, пов'язаний з лісохімічними промислами. Його можна інтерпретувати як той, що знаходиться на спеціально улаштованому майданчику, можливо – за межами основної території поселення. Таке розташування пожежонебезпечних комплексів, пов'язаних із лісохімічним промислом, є типовим¹⁸.

На підставі виявлених матеріалів період його функціонування можна віднести до 10–11 ст. При цьому археологічні знахідки представлені перш за все ліпною роменською та ранньогончарною керамікою. Речовий інвентар нечисленний.

Стратиграфічний горизонт 11–13 ст. є більш потужним (до 0,5 м), проте він також мало насичений археологічними матеріалами¹⁹. На сьогодні на цій ділянці посаду не зафіксовано жодного об'єкту цього часу. Незначну потужність відкладин цього часу можна пояснити тим, що забудова в даному районі не була щільною, оскільки тут знаходилось пожежонебезпечне виробництво, котре зазвичай розташовувалось на віддаленні від житлових споруд. Ймовірно традиція

¹⁶ Моця А.П., Куза А.В., Коваленко В.П. Отчёт о раскопках в Новгород-Северске и Новгород-Северском районе Черниговской области в 1980 г.... С. 29.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Петраускас А. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я... С. 140–147.

¹⁹ Моця А.П., Куза А.В., Коваленко В.П. Отчёт о раскопках в Новгород-Северске... С. 31.

ремісничого районування збереглися з попередніх часів. Також у процесі досліджень, в тому числі й автора статті, на території урочища виявлений культурний шар та ряд господарських об'єктів 18 ст.

На далі ймовірно зазначена територія розвивалась як укріплена частина міста, про що свідчать пізні описи міських укріплень. Зокрема, місто потрапляє на сторінки Опису малоросійських міст датований 1654 р., де наводиться досить детальний опис укріплень. Основна фортеця розташована на замковій горі (давньоруському дитинці) і складалась з земляного валу та побудованих на ньому дерев'яних стін, по кутах розташовано 4 башти. В'їзд захищався воротами. Друга лінія укріплень, являла собою частокол і згадується в джерелах як великий та малий остроги. При цьому в джерелі зазначається, що у великому острозі розташована Успенська церква. Зауважимо, що це єдиний детальний опис фортеці, що дійшов до нас в писемних джерелах²⁰.

Зазначимо, що, за Ф. Гумилевським, Успенський собор розташовувався на місці старослов'янського ідола і був побудований на честь введення християнства ще за княжих часів: «онъ был устроен из камня, и щедро наделён был всякими принадлежностями, но дикие татары разрушили и город и храм его соборный до основания»²¹. Цю версію відстоює в своїх працях С.С. Воїнов, який наводить на її підтвердження думку Г.Ф. Міллера: «ни город без церкви, ни церковь без города не может быть построена»²². Також О.М. Поляков припускав про розташування поблизу Успенської церкви «Вечевой площади» (давньоруського часу), але жодних доказів такого твердження дослідник також не наводить²³.

Проте, ні в ході розкопок в районі Успенського собору, ні тривала господарська експлуатація ділянок поруч не виявили до сьогодні жодних матеріалів, що слугували б підтвердженням повідомлення Гумилевського. Втім на сьогодні Успенський собор знаходиться на території ур. «Городок». Час будівництва цього собору сучасні вчені відносять до 18 ст., що правда часто зауважують ймовірно його розташування на місці давньої дерев'яної церкви.

Приналежність описаного урочища до укріпленої території підтверджується і на планах 18 ст.

Висновки. Таким чином, наявність культурного шару 10–11 ст. дозволяє стверджувати про заселення територій в 10–11 ст. Найбільш ймовірно, що фактично одразу згадувана територія входить до єдиного організму Новгород-Сіверської

²⁰ Кедун І.С. Новгород-Сіверська фортеця: основні віхи історії. *Ніжинська старовина*. 2016. № 22 (25). С. 151.

²¹ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов: Тип. Шапиры, 1873. Кн. 3. Мужские монастыри. 392 с.; Кн. 5: Губ. город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. Чернигов: Зем. тип., 1874. 444, 4, 5 с., 1 л. табл.; Кн. 6: Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городницкий, Конотопский и Борзенский. Чернигов: Зем. тип., 1874. С. 3.

²² Воїнов С. Новгород-Сіверський: Стольний град. *Сіверянський літопис*. 1998. № 3. С. 58.

²³ Поляков А.Н. В граде Игорева: Новгород-Северский в конце X – начале XIII веков. СПб., 2001. С. 69.

агломерації. Ймовірно в давньоруський час на зазначеній території розташовувався ремісничий квартал, з часом стаючи частиною Окольного міста. Статус укріпленої частини міста територія зберігає до кінця існування міських укріплень. Надалі перетворюється в міську ділянку, зайняту приватною забудовою, якою є і до сьогодні.

REFERENCES

- Edomakha, I. (1960). Otchet ob arkheolohicheskoi razvedke v horode Novhorod-Severskyi [Report on archaeological survey in the city of Novgorod-Seversky]. NA IA NANU, F. ekspedytsii, № 63, 2 [in Russian].
- Filaret (Humylevskiy). (1873–1874). Ystoryko-statystycheskoe opysanye Chernyhovskoi eparkhyi [Historical and statistical description of the Chernihiv diocese]. Chernyhov, 3 [in Russian].
- Hryhorev, A. (2000). Severskaia zemlia v VIII – nachale IX veka po arkheolohicheskym dannym [Seversk land in the 8th – early 9th centuries according to archaeological data]. Tula: Hryf y Ko, 263 [in Russian].
- Kedun, I. (2008). Lyst, A.V. Kuzy dyrektoru Novhorod-Siverskoho kraieznavchoho muzeiu pro rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen mista [A.V. Kuza's letter to the director of the Novgorod-Siversky Regional History Museum about the results of archaeological research in the city]. «Slovo o polku Ihorevim» ta yoho epokha (Slovoznavstvo. Vyp. II): Materialy XIII mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, II, 83–87 [in Ukrainian].
- Kedun, I. (2009). Doslidzhennia v Nizhyni ta Novhorodi-Siverskomu v 2009 r. [Research in Nizhyn and Novhorod-Siverskyi in 2009]. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini, 187–188 [in Ukrainian].
- Kedun, I. (2016). Novhorod-Siverska fortress: main milestones of history. Nizhynska starovyna, 22(25), 151. [in Ukrainian].
- Kulakovskiy, P. (2006). Chernihovo-Sivershchyna u skladi Rechi Pospolytoi (1618–1648) [Chernihiv-Sivershchyna within the Polish-Lithuanian Commonwealth (1618–1648)]. Kyiv: Tempora, 72 [in Ukrainian].
- Kuza, A., Kovalenko, V., Motsia, A. (1985). Chernyhov y Novhorod-Severskyi v epokhu «Slova o polku yhoreve» [Chernigov and Novgorod-Seversky in the era of "Words to Igor's militia"]. Ystoryko-arkheolohicheskyyi semynar «Chernyhov y eho okruha v IX-XIII vv.»: tezysy dokladov, 58–60 [in Russian].
- Mykhailova, I. (2010). Malye horoda Yuzhnoi Rusy v VIII – nachale XIII v. [Small towns of Southern Rus in the 8th – early 13th centuries]. SPb., 176–178 [in Russian].
- Morhunov, Yu. (2009). Derevianno-zemlianye ukreplenya Yuzhnoi Rusy X–XIII vekov [Wood-and-earth fortifications of Southern Rus in the 10th–13th centuries]. Moscow: Nauka, 133 [in Russian].
- Motsia, A., Kuza, A., Kovalenko, V. (1980). Otchet o raskopkakh v Novhorod-Severske y Novhorod-Severskom raione Chernyhovskoi oblasti v 1980 h. [Report on excavations in Novgorod-Seversky and Novgorod-Seversky district of Chernihiv region in 1980]. NA IA NANU, F. ekspedytsii, № 1980/125, 29–31 [in Russian].
- Petrauskas, A. (2006). Remesla ta promysly silskoho naselennia Serednoho Podniprovia v IX–XIII st. [Crafts and trades of the rural population of the Middle Dnieper region in the 9th–13th centuries]. Kyiv: KNT, 140–147 [in Ukrainian].
- Poliakov, A. (2000). K voprosu o vozniknovenyy Novhoroda-Severskoho [On the question of the

- emergence of Novgorod-Seversky]. Vestnyk Orenburhskoho hosudarstvennoho unyversyteta, 3, 6 [in Russian].
- Poliakov, A. (2001). V hrade Yhoreve: Novhorod-Severskyi v kontse X – nachale XIII vekov [In the city of Igor: Novgorod-Seversky in the late X – early XIII centuries]. SPb., 150 s. [in Russian].
- Sedov, V. (1982). Vostochnye slaviane v VI–XIII vv. [Eastern Slavs in the 6th–13th centuries]. Arkheolohiia SSSR, 14, 136 [in Russian].
- Voinov, S. (1998). Novhorod-Siverskyi: Stolnyi hrad [Novgorod-Siverskyi: The capital city]. Siverianskyi litopys, 3, 58 [in Ukrainian].

Отримано 29.04.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.05.2026

Прийнято до друку 20.05.2026

Submitted 29.04.2026

Received in revised form 07.05.2026

Accepted for publication 20.05.2026